

КЫТАЙДАГЫ КЫРГЫЗДАРДЫН ЭЛ АКЫНЫ – БАБЫК МОЛДО

(1884-1947)

Кытайдагы кыргыздарынын акын-дар чыгармачылыгынын тарыхында төкмө акындардын бири катарында Бабык Молдонун чыгармачылыгы тууралуу кеңири сөз кылууга болот. Өзүнүн азан чакырып койгон аты - Мамбет Муса.

Бабык Молдо 1894-жылы Улуучат районуна караштуу Кызыл-Ой айылында орто чарбанын үй-бүлөсүндө бул дүйнөгө келген. Бабык Молдонун өмүрү, чыгармачылык жолу Кыргыз-стандагы демократ-акын Токтогул Сатылгановдун өмүрү, чыгармачылык жолуна окшош жана жакын десек болот. Бул оюбузду төмөндөгүдөй пикирлер менен бекемдесек болот.

Экөө (Токтогул, Бабык Молдо) эки башка мамлекетте жашап, өзүлөрүнүн чыгармачылык өнөрлөрүн эки башка мамлекетте таанытышса да, экөөнүн таптык мезгилде жергиликтүү бийлөөчүлөр тарабынан көргөн кордуктары жана алардын жардамы менен сүргүнгө айдалып кеткен мезгилдери окшош чыгармачылыкты жана тагдырды түзгөн. Бабык Молдо Токтогулга салыштырмалуу медресеге барып, 13 жашка чейин Кашкарда диний мектепте окуп, ал жерде дунган балдары менен кытай тилин да үйрөнүп, өзүнүн билим сабатын жойгон. Өспүрүм кезинен эле жергиликтүү бийлөөчүлөрдүн эзүүчүлүк жасаган мамилелерине чыдабай, аларга ачык тайманбастан каршылык көрсөтүп, өзүнүн тегерегине душмандарды топтой баштаган. Эң алгач, мисалы, Бабык Молдо, Токтогулга окшоп Алымканды сүйгөндөй, ал Зууракан деген кызды сүйүп, аны жергиликтүү бийлөөчү Жунус деген бай-манаптан талашып, ага үйлөнүп алат. Мындай тагдырдын окшоштугу Токтогул Сатылгановдун Алымканга болгон сүйүүсүн эске салат. Токтогул да Алымканды сүйүп, ага арнап ыр чыгарып «Жаш кыял» күүсүнө салып, бүгүнкү күнгө чейин ырдап жүргөнү маалым.

Бабык Молдо 1911-жылы Аксыдан качып, Ат-Башыга келет. Мындай жаңы жерге келиши Бабык Молдонун саясий-идеологиялык жактан такшалышына чоң көмөк көрсөтөт. Ат-Башы районунда төрт жылдай аралыкта жүрүп, кайра элине 1915-жылы кайтып келет. Элине кайтып келсе, аялы Зуураканды жергиликтүү бийлөөчүлөр Кашкардагы түрмөгө каматып салганын угат. Мындай күтүлбөгөн окуя Бабык Молдо үчүн чоң сокку болот. Ал аялы Зуураканды куткаруу үчүн Кашкарга келип, жергиликтүү кароолчулар тарабынан колго түшүп, өлүм жазасына тартылат. Бирок ошол арада Модотей деген бийдин кызын Бейжинге жеткирүү үчүн буйрукталган туткундардын арасында Бабык Молдо да кошулуп, Бейжинге айдалып кетип, аман калат. Мындай тагдырдын окшоштугу дагы эле болсо Токтогулдун алгач Сибирге айдалган мезгили көз алдыга элестейт. Тагыраак айтканда Токтогул 58 киши менен өлүм жазасына кесилет. Бирок өлүм жазасынын ар бири жети жылдык мөөнөт менен каторгалык жумушка айдоого алмаштырылган. Ошол максатта демократ акын- Токтогул Сибирге айдалат. (1.77-бет.). Ал эми Бабык Молдо Бейжинде сегиз жылдай сүргүндө жүрөт. 1926-жылы Алтай тарапка келип, ал жерде 6 жылдай жүрүп, 1933-жылы элине кайтып келет. 1947-жылы 53 жашында бул дүйнө менен коштошуп кетет. Мына ушундай тагдырдын жазылышында жаралган өйдө-ылдыйлыктар Бабыктын ырчылык өнөрүнүн машыгуусунун өзөгүн түзөт. Ал өзүнүн турмушу менен айланасындагы түзүлүп жаткан кырдаалдарды шайкештештирип, өзүнүн ырларында чагылдырып берет. Мисалы, Бабык Молдо түрмөдө жаткан кезде:

Калкында нечен адамзат,

Кайгылуу жолду баскан бар.

Ар пенденин башына,

Эзелтен тагдыр жазган.

Айылынан азып калган бар,

Айыпсыз бекер кармалып,

Азаптуу түрмөдө жаткан бар.

Айрылып элден азган бар,

Азаптуу жолду баскан бар.

Ачык көрдө мен жатам,

Асман болсун калгандар.

Тиктеймин ташты жалдырап,

Карасам көздү талдырат (1. 191-192-б.), - деп ырдаган болсо, Бейжинге сүргүнгө бара жатып «Кайыр кош, кеттим айдалып» деген ырында:

Каңгырап какшап ата-энем,

Калганын кошо ырдайын.

Алган жарым Зукайдын,

Арманын кошо ырдайын, - деп сүрөттөп берген. Демек, элдик жазгыч ырчы Бабык Молдонун чыгармачылык талантынын эң алгачкы өбөлгөсү ак жеринен сүргүнгө айдалып, сүргүндө жүргөндө башынан өткөргөн кайгы-капалары түзсө, экинчи жагынан, анын армандуу махабаты да өз таасирин тийгизген сыяктуу.

Бабык жана башка туткундар Модотейдин кызынын кызматын кылышып, эки жылда Бейжиндин өзүнө чейин барышат. Ал Бейжинде сегиз жылдай жүрүп калган. Бейжинде жүрүп, бала чагынан бери билген дунган тилинин таасиринде жергиликтүү дунгандар менен жакшы мамиледе болуп, ошолорго окшоп кара мурут коюп алгандыктан, аны өзүлөрүнүн динине кирип алууларына аракет кылышат. Ал кезде Кытайдагы жашаган көп түрдүү элдердин өкүлдөрүнүн ар бирөө өздөрүнчө диндик ишенимдерди кармашкан. Ошондуктан ар бирөө өзүлөрүнүн диндик ишенимдерин элге көбүрөөк жайылтууга аракет кылышкан. Ал эми Бабык өзүнүн мусулмандык динин көбүрөөк кармангандыктан, башка диндин өкүлдөрү ага каршылык көрсөтүшкөн. Мунун таасири Бабык Молдонун мунжу болуп калышына себепкер болгон. Тагыраак айтканда, диндерди ич-ара талашкандар ортосунда ири жаңжал башталып, аны Бабык билбей, сепил бойлоп баратса, аны бирөө келип, оң билекке бычак менен урган экен. Тамырына бычактын мизи жетип тийгендиктен, оң колу анча түз болбой, бүгүлбөй калган экен. Бабык дарексиз Бейжинде жүргөндө, аны туугандары өлүп калды окшойт деп, Зуураканды төркүнүнө жеткирип коюшат. Ал эми Бабык болсо ар түркүн улуттун эли менен таанышып, алар менен казак жерине өтүп, Алтай жерине келип, Ганийпа, Бейсе деген кытайдын колунда жүрүп, котормочу болуп, мугалим да болуп беш жылдай туруп калат. Ошентип, Бабык Молдо эл-жеринен кетип, сыртты кыдырып, 17 жылдай элине жолобойт. Өз жерине кайтып келген кезде кол дептери болуп, ал дептери ар түркүн чыгармаларга толуп, эркиндикти, теңдикти, боштондукту терең түшүнгөн саясий ишмер, жаңы замандын жарчысы катарында ырларын элге жарыялоого багыт алган. Ал жалаң эле ырчылык, акындык өнөрдү кесип катары тутпастан, физика, математика илимдери жөнүндө сүйлөп, картадан бардык жерлердин атын санап, а түгүл өзүнүн өлкөсүндө болуп жаткан саясий иштерге баа берип, коммунисттик бийлик жакындап калганын айтып, түрдүү жаңылыктар менен кабардар кылып турган. Калың эл Бабыктын көрөгөчтүгүнө баа берип, элдин атактуу ырчысы катары мамиле жасашкан.

Бабык кытай тилин жакшы билип алып, жергиликтүү эл менен Кытай башкаруучулары менен иштешип, аларга котормочу болуп, элдин жазган арыздарын, дооматтарын адилеттүү чечилип калышына көп чоң көмөк көрсөтө алган саясий ишмерлердин бири катарында элге таанылган. Эми Бабык Молдонун чыгармачылыгы тууралуу сөз кылууда колубуздагы болгон

мате-риалдардын негизинде аракет кылалы. Анын чыгармачылыгын окуп чыккандан кийин, аларды идеялык-тематикалык багытына ылайык төмөндөгүдөй ажыратууга болот.

1. **Түрмөдө жүрүп жазган ырлары.** Бабык Молдо эки сапар түрмөгө түшүп, түрмөдө өткөн оор күндөрүн, кайгы-капаларын, Ата- Мекенине болгон сагынычын акындык жүрөгү менен «Түрмөдө», «Кайгылуу жолду баскан» аттуу ырларында мындайча жазып берген. Мисалы «Түрмөдө» аттуу ырында:

Үстүмөн учкан каргалар,

Түрмө ичиде Бабык бар.

Жериме койсоң кайрылып,

Кабарымды айта бар.

Калкымдагы көк дөбө,

Касиеттүү мазарым.

Кайгыдан шорум арылбай,

Кудайдан болду жазарым.

Жыйырма бир жашымда,

Апсыда жатам сабылып.

Туткун туткан бороонго,

Кокустан кабылып.

Лиан Сиң деген жүйөттүн,

Торуна түшүп кабылып (1. 192-б.)

Жазылган саптардан көрүнүп тургандай, жазгыч эл ырчысы Бабык Молдо туткунга түшкөн учурда 21 жашка келип калыптыр. Демек, акын Бабык Молдо бул ырын 1915-жылы жазган. Ырдын мазмунунда эли-жерине жетпей жаткан адамдардын трагедиялуу өмүрлөрүн окумандарына чагылдырып берген.

2. **Куугундукта жүргөн кезде жазган ырлары.** Бабык Молдо Кашкар түрмөсүнөн Кыргызстанга качканда күнү-түнү «жол жүрүп, эли-журтунан айрылганын «Ат-Башы жакты бет алып», Айласыздан мен качтым» деген ырларында сүрөттөөгө, «Кайненем калды какшанып», «Самап келдим элимди» аттуу ырларында дагы эле Ата-Мекенине болгон сагыныч сезимин ырдаган. Ал эми Бейжинге башка туткундар менен Бабык кошо кеткенде «жүз алты туткун чыкканбыз» деген ырынын мазмунунда Модотейдин бийлигин жөн эле сүрөттөп койбостон, жолдо кетип бара жатканда азап-тозокторун, адилетсиз иштерин ашкерелеп ырдаган. Мисалы:

Модотейдин чириктери,

Айдап кетип баратат.

Олтура калса аркандан,

Сабап кетип баратат.

Көрүнгөндү жол-жолдо,

Талап кетип баратат.

Жолукса сулуу кыз-келин,

Булап кетип баратат (3. 140-б.).

Бабык Молдо өзүнүн 17 жылдык куугунтук турмушун жыйынтыктап жазган чыгармасы «Он жети жыл жаан кездим жаш чагымда» аттуу ыры болуп эсептелет. Автордун бул чыгармасы кийинки мезгилдерде жазылгандыктан, башка жараткан ырларына салыш-тырмалуу мазмун жактан болсун, форма жактан бир топ айырмалуу жазылган. Ырдын көлөмү 8 куплеттен туруп, 11 муундан түзүлгөн. Мындай он бир муундан түзүлгөн ырлар Кытайдагы кыргыз эл акындарынын чыгарма-чылыгында өтө сейрек кездешет экен. Бул тууралуу «Кытайдагы кыргыз-дардын адабиятынын тарыхын» жазган Мамбеттурду Мамбетакун мындайча жазат: «Жунго кыргыз азыркы заман ырчылыгында 11 муундан түзүлгөн мындай түрдөгү ырлар аз учурайт. Ал түгүл, Бабык 17 муундуу ыр жазган» (3. 140-141-б.). Демек, изилдөөчү Мамбеттурду Мамбетакун Бабыктын чыгармачылыгында өзгөчөлөнгөн бир форма 11 муундуу ырларды жаратып бергендигине өзгөчө басым жасайт.

Бабык өзү жаш кезинде өткүр мүнөзүн эскерип, элдин шары менен жайлоолорго барып, ал жерде эл менен бирге узун түндөрдү кыскартып, ырга коштолгон обондорду ырдашып жүргөн чакта бейпил жашоонун ырахаты чагылган чартылдагандай бийлик ээлөөчүлөр тарабынан жок кылынган армандуу үн менен мындайча баяндайт.

Ил алла, жаратыпсың бул дүйнөнү сырдуу кылып,

Ак көңүл, момундарды зар какшатып, муңдуу кылып,

Залымдардын шумдугу жандан өттү, айла кетти,

Не үчүн жаратпадың аларды момун кылып (4. 18-19-б.), - деп кудайдын буйругу менен залымдардын шумдугу жаралгандай, аларды эмне үчүн момун кылып, башкаларга окшотуп жаратып койбогонуна нааразы болгон армандуу адамдын үнү ырдалып жатат. Аргасыздан Бабык кудайга кайрылып отурат. Чындыгында, адамдарга аң-сезимди кудай башка тирүү жандыктардан айырмалуу берип койгон. Ар бир адам аң-сезимдүү болуу менен ак жана караны ажыратып, эч качан бири-бирине чоң болушун кудай каалаган эмес. Көрсө, аң-сезимдүү сезгичтерден тирүү жандыктарды ирээңжиткен кылмыштар болот тура. Мына ушундай жашоонун философиялык агымын Бабык өз заманында толук жана туура түшүнгөн. Ошондой эле, Бабык Молдонун «Дабага», «Казак кызына», «Жигитке насаат» аттуу ырлары менен «Зууракан» аттуу дастаны да эл арасында белгилүү.

«Зууркан» аттуу дастаны Бабык Молдо Бейжинге айдалуудан мурун жазган. Бул чыгармасы сүйүү темасына арналган. Дастандын башталышында адегенде Зууркандай сулуу пе-риштелердин көрүнүштөрү ырчылар тарабынан даңазаланып ырдалып, андан кийин негизги окуянын өнүгүшү сүрөттөлөт. Жунус аттуу бай-манап өзүнүн байлыгына, бийлигине таянып, Зуурканды токол аял катары алмак болгону, сулуу кыздын бул чалдын алдында кор болушун ыраа көрбөгөн автор бийлөөчүлөр менен ачык чабышып, Зуураканды ала качып, аял кылып алгандан кийин көп убакыт өтпөй Жунус далилсиз дооматтарды коюп, түрмөгө каматып таштаганы, андан качып Кыргызстанга жашаганы, сүйгөнү Зуураканды эстеп, сагынып, эңсегени көркөм элестүү сүрөттөлөт. Негизинен, автор бул чыгармасын өзүнүн башынан өткөргөн чыныгы окуялардын негизинде жазган. Ошондуктан кытайдагы изилдөөчүлөр «Зууракан» аттуу дастанын тарыхый мүнөздөгү чыгарма катары баалашкан. Бул дастанга салыштырмалуу, «Бийкечке» аттуу ырынын мазмуну башкача нукта сүрөттөлгөн. Ырдын мазмунуна караганда, акын бул ырын Бейжинге жеткирип барган Модотейдин чоң кызына карата жазгандыгы билинип турат. Акын бул ырында бийкечтин колунда он жыл чамасында жүрүп, анын оокатын жасап, тилин алып, кызматын өтөп, экөө өз-ара бир топ жакшы иштерди жасашкандыгы тууралуу баяндап келүү менен, баары бир ар бир адам үчүн тууган жер баалуу жана унутулгус бир касиет экендигин баса белгилеп, алардан кетүүгө уруксат сураганы жана эли-жерине кетүүгө жардам күткөнүн поэтикалык маанайда айтууга аракет кылган. Мындай ички кайгы «Элим кайда, жерим кайда» аттуу ырынын жаралышына өбөлгө түзгөн. Бул ыры Бабыктын нукура ички кыялдануусунан жаралаган лирикалык чыгармасы болуп эсептелет.

3. Элине кайтып келгенден кийин жазган ырлары. Бабык Молдо элине кайтып келгенден кийин көрүшкөнү келген элдерге башынан өткөн түркүн окуяларды жана элине келгенден кийинки чыгарылган ырларын эл арасында кеңири ырдап берген. Бул чыгармаларында автор эл арасында болуп жаткан түрдүү иштерге карата өзүнүн мамилесин айтат. Ушундай мазмундагы

ырлардын ичинде «Бабык кайта келиптир» деген чыгармасы өзгөчө орунда турат. Акын өзүн «өлдү» деп уккан элге кайрылып «өлгөн жерден кайра тирилип келдим» деп ырдаганы окурмандарды кызыктырат. Маселен:

Элиме кайтып келгенде,
Бабык эчак өлдү деп,
Назарымды бериптир,
Өлгөн жерден тирилип
Бабык кайта келиптир,
Көрүштүк эми саламат,
Көп кебим бар аманат,
Наалантып элди какшантып,
Дүйнө өтүп баратат.
Он жети жыл элинен,
Азып келген Бабыгы,
Түгөнбөптүр күч алып,
Шиң Шисейдин салыгы (2. 190-б.).

Автор бул саптарында өзүнүн тирүү келгенине кубанып айтуу менен, 17 жыл сыртта жүрүп, башка элдердин жашоосун өз көзү менен көрүп, Шиң Шисейге окшогон окурмандардын салыгы башка жерлерде да болуп жатканын окурмандарга туюнтуп, акырында «түбөлүк эмес бул канкор» деп, Шиң өкмөтүнүн акыркы күндөрүнүн баскычтары саналуу эле калды деп, көрөгөчтүк менен жазганын байкадык.

Жыйынтыктап айтканда, Бабык Молдонун чыгармачылыгы, негизинен акындын өз башынан жана өз көзү менен көргөн чыныгы тарыхтын негизинде жазылган. Анын чыгармачылыгында көбүрөөк муң, кайгы басымдуу орунда турат.

Бабык Молдо Кытайдагы кыргыздардын ырчылык өнөрүндө жазма ырчылыктын көрүнүктүү үлгүсүн жаратууга жетише алган. Ал кезде Кытайдагы акындардын көбү төкмөлүктүн чегинен чыга албай, ошол жолду жолдоп ыр чыгарышкан болсо, Бабык андай чектен өтүп, жазма ырчылыкты негизги кесип катары алып, жаңы ыкмада жазууга аракет кылганын жогорудагы чыгармалардан байкаса болот.

Адабияттар:

1. Акындар чыгармачылыгынын тарыхынын очерктери. – Ф.: Илим, 1988.
 2. Адабият. Толук орто мектеп окуу китеби. 3-бөлүк. - Үрүмчү: Шинжаң агартуу басмасы, 1995.
 3. Мамбеттурду Мамбетакун Кыргыз адабият тарыхы. -Үрүмчү: Шинжаң эл басмасы, 1995.
- Унутулбас адамдар./Түзгөн жана жооптуу редактор Бекен Жумаалы уулу. - Шинжаң: Кызылсуу кыргыз басмасы, 1994.